

НАПРЯМКИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ

ШАЙ Роман Ярославович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка».

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2788-6035>

УДК: 343.8

DOI 10.32782/NP.2023.2.28

У статті на основі аналізу систем покарання за кримінальними кодексами деяких країн Європейського Союзу, норм чинного законодавства України визначено перспективні шляхи побудови ефективної системи покарань за вчинення кримінальних правопорушень.

Ключові слова: удосконалення, реформування, система кримінальних покарань, органи і установи виконання покарань, міжнародний досвід.

Постановка проблеми

Проголошення в Конституції України правовою державою стало каталізатором вдосконалення законодавства, функціонування системи органів виконавчої влади та правосуддя з метою забезпечення прав людини. Це знайшло своє втілення в офіційно проголошеному курсі на інтеграцію до Європи, реалізація якого передбачає приведення норм і стандартів внутрішнього життя нашого суспільства у відповідність до норм і стандартів Європи.

Організація та підтримання на належному рівні функціонування системи виконання покарань є одним з ключових завдань сучасної держави, важливим показником її спроможності забезпечувати захист прав людини як найвищої соціальної цінності. А тому актуальним є дослідження основних аспектів системи виконання покарань, що, без сумніву, позитивним чином вплине як на покращення діяльності органів й установ виконання покарань, так і на ефективність адміністративно-правового забезпечення

реалізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань.

Аналіз останніх досліджень

Дослідженням даної теми займалися такі вчені як А.А. Березовський, Н.Л. Березовська, О.В. Юношев, Н.В. Марченко та інші. В наукових публікаціях висвітлюються як загальнотеоретичні аспекти систем покарань, так і особливості систем покарань окремих європейських країн. Однак, актуальність подальшого вивчення цієї теми є досить високою з огляду на те, що наразі відсутні змістовні дослідження систем покарань для вдосконалення українського законодавства в частині реформування, зміни та покращення як системи покарань в цілому, так і окремих видів покарань за кримінальні правопорушення.

Виклад основних положень

Відповідно до положень теорії кримінального права України, система покарань – це встановлений у кримінальному законі вичерпний, загальнообов'язковий перелік визначених за змістом видів покарань, що характеризуються внутрішньою єдністю та узгодженістю. Система конкретно визначених за змістом покарань дає суду можливість, застосовуючи покарання, здійснити його індивідуалізацію, врахувавши ступінь тяжкості скоєного злочину, особу винного та обставини, що пом'якшують чи обтяжують відповідальність. Ознаками системи покарань за кримінальним правом України

можна назвати те, що вона: складається з переліку конкретних видів покарань; цей перелік визначений кримінальним законом; види покарань розташовані у цьому переліку в певному порядку; зазначений перелік є вичерпним (ст. 51 КК). З точки зору теорії кримінального права система покарань виглядає логічно вибудованою та має завершений характер. Водночас ряд учених вже сьогодні називає систему покарань за кримінальним правом України неефективною.

Тому слід вдатись до аналізу системи покарань у деяких країнах. Наприклад, система покарань у Франції побудована, виходячи із класифікації злочинних діянь за ступенем тяжкості на певні групи. Так, злочини караються кримінальними покараннями, проступки – виправними, а за так звані «порушення» (infractions) також передбачено окремі види покарань.

Найбільшою суворістю відрізняються кримінальні покарання. У залежності від їхньої тривалості кримінальні покарання поділяються на два види: строкові і безстрокові. До строкових належить кримінальне ув'язнення на термін до тридцяти років, до безстрокових – довічне ув'язнення [1, с. 3-12].

Серед виправних покарань основне місце посідають тюремне ув'язнення і штраф. Максимальний розмір виправного тюремного ув'язнення встановлений кодексом у десять років, мінімальний не встановлено. За вчинення проступку може бути також призначено покарання у вигляді праці в суспільних інтересах, покарання, що позбавляють деяких прав або обмежують їх, а також додаткові покарання. Покарання у формі праці в суспільних інтересах не передбачені спеціально в нормах Особливої частини Кримінального кодексу Франції. Отже, виправні покарання являють собою альтернативу тюремного ув'язнення.

Серед покарань, які призначаються особі за так звані «порушення» (infractions) перше місце посідають штраф і покарання, що позбавляють певних прав або їх обмежують (права керувати транспортними засобами, володіти і користуватися зброєю тощо). З метою реалізації принципу індивідуалізації покарання особи Французький

кримінальний кодекс за таким критерієм класифікації покарань як юридична значущість виділяє основні, додаткові покарання і покарання, які можуть бути призначені в якості як основних, так і додаткових. При цьому, основними називаються покарання, передбачені законом як головні по кожному правопорушенню. Таке покарання може виступати в однині (наприклад, довічне позбавлення волі) або в множині (наприклад тюремне ув'язнення і штраф). Додаткові покарання приєднуються до основного покарання, проте залежать не стільки від нього, скільки від характеру скоєного правопорушення. Додаткові покарання не застосовуються автоматично: вони не тільки повинні бути передбачені законом або регламентом, але й спеціально призначені судом [1, с. 4-5].

Тільки в якості основних покарань можуть бути призначені: позбавлення волі, штраф, праця в суспільних інтересах, а також виправні покарання. Додаткові покарання, що призначаються фізичним особам за вчинення злочину або делікту, можуть позбавляти певних прав, встановлювати різні заборони, часткову недієздатність, наприклад: заборону видачі чеків або використання кредитних карток, тимчасове позбавлення політичних прав, заборону користуватися будь-яким предметом, або його конфіскацію, закриття установи, оприлюднення судової постанови [1, с. 20, 26].

Поряд з системою покарань для фізичних осіб у Франції існує система покарань для юридичних осіб. Покарання, що застосовуються до юридичних осіб, також законодавчо поділяються на основні та додаткові. В якості основних до юридичних осіб можуть застосовуватися:

- штраф, верхня межа якого дорівнює п'ятикратному максимальному розміру штрафу, передбаченого законом для фізичних осіб за дане правопорушення;

- покарання, які істотно впливають на майнові інтереси юридичної особи: різні види конфіскації; заборона залучати вклади населення, заборона видавати чеки; закриття одного або кількох закладів юридичної особи; заборона здійснювати будь-який вид діяльності; позбавлення ліцензії та деякі інші.

Додаткові покарання для юридичних осіб передбачені лише за вчинення проступків. Такі «punishments» також можуть замінити основне покарання, передбачене за дане правопорушення [1, с. 8-9].

Як бачимо, французький кримінальний закон, на відміну від українського, поділяє кримінальні правопорушення, що скоєні юридичною особою, на злочини та проступки, а додаткові покарання, хоча і визначені законом як, власне, «додаткові», однак, на розсуд суду можуть застосовуватися як основні. Такий підхід однозначно вирішує питання індивідуалізації покарання не лише фізичних, але й юридичних осіб.

Якщо брати для прикладу Італію, то основними покараннями за злочини, згідно з Кримінальним кодексом Італії, визнаються: 1) довічне позбавлення волі; 2) направлення у виправний будинок на строк від 15 днів до 24 років; 3) штраф за злочини.

Крім того, існують заходи, альтернативні позбавленню волі: передача на поруки соціальної служби; домашній арешт; обмеження волі. Вони передбачені окремим законом і не включені до КК Італії, тому що застосовуються після винесення вироку на стадії його виконання і належать до сфери регулювання пенітенціарного законодавства [2, с. 370].

Додатковими покараннями за злочини є: 1) заборона обіймати публічні посади – довічно або на строк від 1 до 5 років. Це знаходить своє вираження у позбавленні засудженого політичних прав; академічних ступенів і звань, орденів, відзнак; почесного права, пов'язаного з посадою, службою, титулом тощо; 2) втрата права складати заповіт і недійсність заповіту, складеного до засудження; 3) втрата або призупинення батьківської чи подружньої влади [2, с. 372].

Система покарань за кримінальним законодавством Італії суттєво відрізняється від французької, водночас є ефективною у боротьбі зі злочинністю та виправлені засуджених.

Система ж Великобританії до основних видів покарання відносить: довічне позбавлення волі; тюремне ув'язнення; штраф; громадські роботи; обмеження волі; денні центри виховання і додаткових покарань – компенсація (винагорода потерпілого); кон-

фіскація майна; дискваліфікація (позбавлення певних прав).

За КК Франції кримінальними покараннями визнаються: довічне позбавлення волі; тюремне ув'язнення, а до виправних покарань віднесено: тюремне ув'язнення, штраф, штраф-дні (регулярне внесення засудженим до державного бюджету певної, визначеної судом, грошової суми; кількість штраф-днів не може перевищувати 360); громадські роботи. КК ФРН передбачає основні покарання: довічне позбавлення волі; позбавлення волі; грошовий штраф у денних ставках; майновий штраф. Додаткове покарання – заборона керувати транспортним засобом, і додаткові наслідки – позбавлення права обіймати певні посади, права користуватися правами, одержаними в результаті публічних виборів, права бути обраним і право голосу [3].

Кримінальним кодексом Федеративної Республіки Німеччина 1871 закріплюється класифікація, яка розділяє діяння на злочини (Verbrechen) і проступки (Vergehen) [4]. У ньому відсутнє поняття покарання, його цілей і системи, розділи присвячені каральній політиці розпочинаються з характеристики основних видів покарань: тюремного ув'язнення й штрафу. Мінімальний термін тюремного ув'язнення становить 1 місяць, максимальний – 15 років. Штраф обраховується у денних ставках – доходу без вирахувань, який злочинець має чи може отримати у середньому за один день.

У німецькому кримінальному законі передбачено довічне позбавлення волі (наприклад, за державну зраду, вбивство), а ось «смертна кара відмінена» – засвідчено ст.102 Основного закону ФРН. Єдиним додатковим видом покарання є заборона керування транспортним засобом строком до 6 місяців, однак, існує розгалужена система так званих «правових наслідків» вони є супроводом, «побічною дією» до основного покарання: тюремне ув'язнення строком не менше 1 року може призвести до втрати обвинуваченого права займати державні посади й брати участь у виборах (пасивне виборче право й активне виборче право) строком на 5 років. Так, до діянь за які судом може бути заборонено обирати й бути обраним

належить порушення таємниці голосування й підкуп виборців, а заборона займати державні посади строком від 2 до 5 років супроводжує покарання за хабарництво у великих розмірах.

У законодавстві Німеччини адміністративні делікти є різновидом кримінально караних діянь, які підпадають під дію загальних положень кримінальних законів. Цю модель законодавства про адміністративні порушення іменують «німецькою», оскільки вона відбиває німецький підхід до розуміння адміністративного права [5].

Кримінальне законодавство містить «Заходи виправлення і безпеки»: 1) поміщення у психіатричну лікарню; 2) поміщення у терапевтичне відділення для осіб, що зловживають алкоголем чи наркотичними речовинами; 3) превентивне ув'язнення; 4) управлінський нагляд; 5) позбавлення водійського посвідчення; 6) заборона зайняття певною діяльністю. На відміну, від додаткового покарання у вигляді заборони керування транспортним засобом, вилучення водійського посвідчення полягає у його реальному позбавленні або у забороні видачі нового посвідчення строком від 6 місяців до 5 років.

Вище згадані покарання так чи інакше знайомі й вітчизняній системі покарань, є доволі ефективними та часто використовуються на практиці.

Після аналізу характерних особливостей систем покарання цих європейських країн маємо можливість зіставити їх з вітчизняною системою.

За КК України, система покарань за кримінальні правопорушення будується шляхом поділу таких покарань на основні, додаткові, а також ті, які можуть бути призначені як основні, так і додаткові (ст. 52 КК України). Окремо в кодексі передбачено заходи кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб, а також виключні види покарань, які можуть бути застосовані до неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину [6].

КК України 2001 року вважають більш удосконаленим у порівнянні з кодексом 1961 року, однак, аналізуючи кримінальні закони розвинених європейських країн, чи-

мало науковців вважають за доцільне і надалі удосконалювати вітчизняний кодифікований акт, враховуючи позитивний досвід країн-учасників ЄС.

Висновки

Безсумнівним досягненням кримінального законодавства європейських країн є стабільність у питанні регламентації системи покарання, що протягом тривалого розвитку дозволила виробити одноманітну практику, заповнити прогалини і юридично закріпити сучасні гуманістичні тенденції розвитку кримінального права.

Вважаємо, що в даному випадку слід спростити систему покарань в Україні відповідно до прикладу європейських країн. Водночас, варто змінити формулювання в законі заходів кримінально-правового впливу відповідно до вимог міжнародного права, а також замінити деякі види покарань на більш ефективні відповідно до прикладу європейських країн. Ефективними в цьому випадку варто вважати саме ті покарання, які на даний час найбільше впливають на інтереси засуджених осіб, сприяють їх виправленню та запобіганню вчинення протиправних дій іншими особами.

Вважаємо, що обирати підходи до вдосконалення законодавства щодо системи покарань в Україні потрібно комплексно. Так, окрім зарубіжного досвіду, для досягнення мети покарання і побудови відповідної системи покарань потребують глибокого наукового осмислення здобутки кримінологічної науки в частині впливу покарання на мотивацію злочинця на основі використання юснатуралістичної методології. Також в межах подальшого впровадження в Україні принципу верховенства права існує потреба у відповідній ревізії системи покарань.

Література

1. Кримінальний кодекс Франції від 1992 р. (Code pénal. Dernière modification: 09/06/2018. URL: <http://codes.droit.org/CodV3/penal.pdf>)
2. Кримінальний кодекс Італії. Книга 2 (Codice Penale approvato con Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398). URL: <http://>

belpaese2000.narod.ru/ Italia/ufficiale/ penale/ penale2.html.

3. Кримінальне право [Електронний ресурс]. URL: <http://www.zen.in.ua/s/poluchen%D1%96-shtati-ameriki/krim%D1%96nalne-pravo>.

4. Кримінальний кодекс Німеччини: 15 травня 1871 р. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/>.

5. Банчук О. А. Законодавство про адміністративні делікти європейських держав: загальна характеристика. Адміністративне право і процес. 2015. URL: <http://bit.ly/2xTBqFR>.

6. Кримінальний кодекс України: Кодекс від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

Shai Roman

Ph.D. in Law

Professor of the Department of Criminal law and procedure, Psychology and Innovative Education of the National University Lviv Polytechnic University, Lviv

DIRECTIONS FOR IMPROVING THE SYSTEM OF CRIMINAL PENALTIES IN UKRAINE BASED ON EUROPEAN EXPERIENCE

In the article, based on the analysis of punishment systems according to the criminal codes of some countries of the European Union, the norms of the current legislation of Ukraine, promising ways of building an

effective system of punishment for committing criminal offenses are determined.

The declaration in the Constitution of Ukraine as a state governed by the rule of law became a catalyst for the improvement of legislation, the functioning of the system of executive authorities and justice in order to ensure human rights. This found its embodiment in the officially announced course on integration into Europe, the implementation of which involves bringing the norms and standards of the internal life of our society into compliance with the norms and standards of Europe.

The organization and maintenance of the system of execution of punishments at the proper level is one of the key tasks of the modern state, an important indicator of its ability to ensure the protection of human rights as the highest social value. And that is why the study of the main aspects of the system of execution of punishments is relevant, which, without a doubt, will positively affect both the improvement of the activities of bodies and institutions of execution of punishments, as well as the effectiveness of administrative and legal support for the implementation of state policy in the field of execution of criminal punishments.

An undoubted achievement of the criminal legislation of European countries is stability in the issue of regulation of the punishment system, which over a long period of development made it possible to develop a uniform practice, fill in the gaps, and legally consolidate modern humanistic trends in the development of criminal law.

Key words: improvement, reformation, system of criminal punishments, bodies and institutions of execution of punishments, international experience.